

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК І РУМУНСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Поряд з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою, Миколою Лисенком, Василем Стефаником, Михайлом Павликом та іншими Володимир Гнатюк відіграв велику роль у розвитку української культури.

Найбільше же проявився він у фольклористиці, в якій постать Гнатюка — унікальне явище, і то не лише в ній. Доказом широкого визнання авторитету українського вченого було його обрання членом Російської Академії з Петербурга (1902), Української Академії наук (Київ), чеського народознавчого товариства (1905), віденського та берлінського наукових товариств. Ставши дійсним членом львівського Наукового товариства імені Шевченка (1899), Гнатюк довгий час був його секретарем, а згодом — головою Етнографічної комісії, ведучи інтенсивне листування майже з 800 науковими інституціями та діячами культури і готуючи до друку шістдесят томів „Записок Наукового товариства імені Шевченка” українською та німецькою мовами, поверх двадцяти томів відомого „Етнографічного збірника”, ряд томів серії „Матеріалів до української етнології”, десятки програм для збирання народної творчості та ін. Разом з Франком та Михайлом Грушевським він підніс діяльність Наукового товариства ім. Шевченка на рівень тодішніх європейських академій.

Власна ж його фольклористична діяльність надзвичайно багата. Вона охоплює, в основному, три тісно споріднені напрями. На першому місці можна б поставити збирацьку і видавничу діяльність Гнатюка. Протягом 30 років невтомної праці він зібрав, науково опрацював і видав справжні скарби: шість томів „Етнографічних матеріалів з Угорської Руси” (1877—1911), два томи „Галицько-руських легенд” (1902—1903), два томи „Галицько-руських народних приповідок” (1902—1903), два томи „Знаходів до української демонології” (1904—1912), три томи „Коломийок” (1905—1907), том „Гаївок” (1909), том „Народних оповідань про опришків” (1919), том „Похоронних звичаїв й обрядів” (1912), два томи „Колядок та щедрівок” (1914), два томи „Українських народних байок” (1916). Справедливо Франко назвав його феноменально щасливим

збирачем фольклорних матеріалів, якого ніхто з попередників не перевершив. Головним в цій діяльності те, що Гнатюк не обмежувався тільки Західною Україною, а намагався охопити своєю увагою всі заселені українцями території, уможливаючи участь в цьому й ряду інших спеціалістів, навіть із-за кордону.

Наукове осмислення фольклорних матеріалів сконкретизував Гнатюк у близько тисячі надрукованих студіях, статтях, рецензіях тощо. До найважливіших можна зачислити такі з них: „Словацький опришок Яношик в народній поезії” (1899), „Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності” (1902), „Віршована легенда про рицаря і смерть” (1908), „Легенди про три жіночі вдачі” (1910), „Війна і народна поезія” (1917), „Українська народна словесність” (1917), „Пісня про покритку, що втопила дитину” (1919).

По-третє, Гнатюкові належить ряд етнографічних праць, пізнавально-наукова вартість яких актуальна і по сей час: „Руські оселі в Бачці (в „Полудневій Угорщині”, 1898), „Кушнірство в Галичині” (1899), „Народна пожива і спосіб її приправи” (1899), „Ткацтво у Східній Галичині” (1900), „Гуцули” (1923) і ряд інших.

Значний вклад Гнатюка в розвиток української культури належно оцінили у своїх працях В. Камінський (1929), М. Ясько (1958), М. Т. Яценко (1964), М. Мушинка (1965), Ф. Главачек (1967). В упорядкуванні відомого україніста-фольклориста М. Мушинки Музей української культури із Свидника 1967 року присвятив черговий том (четвертий) свого „Наукового збірника” світлій пам'яті українського вченого.

На міжнародне значення Гнатюкової діяльності вперше звернув увагу галицький музикознавець-фольклорист Філарет Колесса уже 1929 р., у три роки після смерті вченого. Набагато чіткіше й точніше окреслюється воно зараз, коли усвідомлюємо виняткову наукову цінність Гнатюкового доробку в дійсному чи потенційному розвитку європейської фольклористики взагалі.

Для румунської фольклористики праці Гнатюка особливо корисні тим, що зібрані у них матеріали походять із суміжних заселених українцями територій, починаючи з карпатської півночі і кінчаючи західними, банатськими поселеннями, з яких кілька обстежених Гнатюком 1903 р. знаходяться в Румунії: Великий (Німецький) Перег (по-рум. *Peretul Mare*), Нодлак (по-рум. *Nadlac*), Семлак (по-рум. *Semlac*), Печка (по-рум. *Pecica*) та ін.¹ Для румунської фольклористики ці матеріали мають подвійне значення. Вони є, по-перше, зразковою джерельною базою для порівняльних фольклористичних студій. Зразковою тому, що, незважаючи на різкий мовний „бар'єр” (ру-

румунська і українська мови належать до відмінних мовних груп), між румунським та українським народами здавна існувало постійне інтенсивне і багатостороннє народне спілкування. Внаслідок цього в розпорядженні науковців сьогодні — безліч фактів генетичної й типологічної спорідненості традиційної культури, що допомагає у виявленні важливих аспектів теорії й практики фольклору. По-друге, незважаючи на той же мовний „бар'єр", між румунською та українською етніми помічається не те, що якась-то, мовляв, „замкнутість", а, навпаки, велика відкритість до сприйняття та „щедрого" обміну культурними надбаннями, що здавна обумовлювало „рефлекс" того чи іншого явища одного народу в культурі сусіднього і навпаки.

Такий зв'язок Гнатюкового наукового доробку з румунською фольклористикою зразково сконкретизував у своїй науковій діяльності відомий вчений (помертньо 1991 р. обраний членом Румунської академії), професор Ясського університету — Петру Караман (1898—1980). Спеціалізуючись у Польщі між 1925—1928 рр., Караман побував у Варшаві, Кракові та Львові. У Львівському університеті він вивчав українську етнологію у професора Адама Фішера, користався науковим досвідом та порадами інших викладачів у зв'язку із здійсненням відомої своєї праці „Обряд колядування у слов'ян та румунів" (надрукованої у Кракові польською мовою 1933 р.², у передмові якої виражає свою вдячність, між іншим, й Іларіонові Свенціцькому, праця якого „Різдво Христове в поході віків" якраз появилася, розробляючи спільну з Карамановою роботою тему Колядок³. У Львові Караман захопився працями Гнатюка завдяки їхній науковій авторитетності, ідейному багатству, незаперечній достовірності фактів. Образ Гнатюка — незамінного джерела, Гнатюка — невтомного трудівника, Гнатюка — наукового авторитету, постає із сторінок Караманових праць з того, як він цитує його та із надто „скупих", зате промовистих оцінок-характеристик. Так, наприклад, лише в першій частині нового (румунськомовного) посмертного видання праці „Обряду колядування у румунів, слов'ян та інших народів" (Бухарест, 1984)⁴, з 1098 посилань до джерел 93 рази Караман посилається на Гнатюка як єдиного джерела, а 50 разів його праці цитовано поряд з іншими. Одні з найцікавіших і ніде не зустрінутих фактів побуту, описаних у посмертно надрукованій праці Карамана „Земля і вода"⁵, наводяться з праці Гнатюка „Похоронні звичаї й обряди" (1912). „Скупо", зате із захопленням від несподіваної „знахідки" „вкраплює" Караман у свій аналіз колядок незвичайну скрупульозність Гнатюка: „Хоч і в українців

збирачі не звертають увагу на колядки померлим, нам усе-таки пощастило ("попасти" на мислимі факти — І. Р.) завдяки двом дуже серйозним збирачам фольклорних матеріалів, Гнатюкові й Шухевичу, і знайти в їхніх збірниках достатньо репрезентований даний вид пісень, картину яких, таким чином, можна доповнити наведеними в них мотивами та рядом інших обрядових подробиць, що супроводжують тільки колядки померлим"⁶. Так же „скупю" вкраплено в текст згаданої праці характеристику Гнатюка як видатного вченого. Говорячи про фольклорні джерела писаної байки, Караман посилається на нього, пишучи: „Дивись цікаву передмову „Переднє слово" видатного фольклориста Володимира Гнатюка, його багату збірку звіриного епосу „Українські народні байки"⁷. Львів, безперечно, і завдяки Гнатюкові лишився в інтимному світосприйманні Карамана містом — надією, порятунку при потребі книг. У листі до Г. Т. Кіріляну⁸ від 22 листопада 1958 р. Караман пише з Ясс: „... побачивши, що Поважна Академія РНР не зволила вислати мені книги, я звернувся... до Праги. Потім звернувся до Львова, звідки на мій подив теж одержав замовлені мною книги". Світлу пам'ять цього осередку науки і культури та, особливо, пам'ять про Гнатюка, Караман гаряче зберігав усе життя. В цьому я переконався 1970 р. Вирішивши писати докторську дисертацію теж про величальну обрядовість та поезію, я зразу ж поїхав на місяць до Яського університету, щоб особисто порадитись з усіма визнаним авторитетом з цієї теми. Наша розмова „затяглась" ціле післяобіддя — аж до пізньої ночі. Як тільки зайшла мова про Гнатюка, в Карамана стали вповні відчуватися в голосі — і повага, і подив, і захоплення Гнатюковою працею, особлива тепло-та. Дуже жалів похилого тоді віку професор Петру Караман, що, в силу обставин, не мав можливостей більше поспілкуватись із Гнатюком: „Гнатюк був уже надто хворим, і мені дозволили тільки пару хвилин з ним перемовитись, щоб не втомлювати його".

Праці Гнатюка для Карамана були настільними. За допомогою них він не те, що проводив типологічні паралелі, а часто говорив про „велике число безперечних ідентичностей" в румунів та українців, що, до речі, вповні відповідає фольклорній дійсності. Зібрані Гнатюком матеріали привели Карамана до твердого переконання, що, як він писав, „в обряді колядування, може, більш, ніж деінде, немає настільки неявних доказів спільностей, через що вивчати колядки окремо, тільки в румунів або тільки у слов'ян, просто неможливо"⁹. Більше того, після накреслення загальної типологічної картини того чи іншого явища, Караман приступає до деталізації,

„черпаючи” докази-факти із збірників Гнатюка та Шухевича. Інколи подібні докази деталізують те чи інше явище румунського фольклору, для якого в румунських матеріалах, крім логічно-дедуктивних, Караманові не вдалось знайти і фактичні підтвердження через брак відповідних записів, їхньої неповноти тощо.

Високо оцінює вклад Гнатюка у розвиток фольклористики взагалі професор Бухарестського університету Міхай Поп¹⁰. При аналізі синкретичного характеру колядування, магічної ролі обрядових танців Міхай Поп у своїх лекціях постійно посилався на дані з опису Гнатюка гуцульського колядування (власне, з опису берези Шеке-рика¹¹), тобто використовував дані Гнатюка в „реконструюванні” первинного вигляду та функцій зимової обрядовості.

Не оминав Гнатюка своєю увагою інший професор Бухарестського університету — Йон Константін Кіцімія, відомий літературознавець, фольклорист і полоніст¹².

По-друге, праці Гнатюка корисні для румунської фольклористики у в'ясненні ряду інших аспектів, що стосуються усіх жанрів та видів карпатського регіону, незалежно від того, якому народові вони належать. Тобто, без Гнатюкових праць, а, одночасно, і праць Шухевича, Головацького та інших, просто неможливо проводити горизонтальну синхронізацію фольклорних явищ цього настільки взаємопроникнутого впливами регіону¹³.

У небагато репрезентованій україністичній фольклористиці з Румунії помітні спроби „перегуку”, синхронізації чи „озброєння” надбаними Гнатюком знаннями, досвідом та не застарілими методами збирацької діяльності¹⁴, але всі ці завдання — ще справа майбутнього, сподіватимемось, здійснимого.

ПРИМІТКИ

¹ Спробу „звіряння” тодішньої тамтешньої традиції із сучасною див. у нашій розвідці Слідами Володимира Гнатюка в Банаті, в: „Науковий збірник Музею української культури в Свиднику”, № 3, 1967, стор. 97—107.

² Petru Caraman. *Obređ koledovania u Slowian i u Rumunów*. — Kraków, 1933.

³ Іларіон Свенціцький. *Різдво Христове в поході віків* (Історія літературної теми і форми). — Львів, 1933.

⁴ Petru Caraman. *Obiceiul colindatului la români, slavi și alte popoare*. — „Minerva”: București, 1984.

⁵ Petru Caraman. *Pamânt și apa. Contribuție etnologica la studiul simbolicei eminesciene*. — „Junimea”: Iași, 1984, стор. 114.

⁶ Petru Caraman. *Obiceiul colindatului*, стор. 218.

⁷ Petru Caraman. *Pamânt și apa*, стор. 132.

⁸ Кіріляну Г. Т. (1872—1960) — культурний діяч, співробітник численних

журналів, записувач фольклору й автор ряду наукових досліджень про народну творчість, історик румунської фольклористики, автор численного листування з видатними фольклористами, почесний член Румунської академії (1948).

⁹ Petru Caraman. *Obiceiul colindatului*, стор. 198.

¹⁰ Поп Михай (нар. 1907 р.) — видатний румунський фольклорист. У молодості спеціалізувався у славистиці (1929—1934) в Празі, Бонні та Варшаві. У Празі слухав лекції з укр. мови Смаль-Стоцького. Як викладач фольклору Бухарестського університету (1957—1975), директор Бухарестського інституту фольклору та етнографії (1965—1975), він заклав у Румунії основи новітніх напрямів фольклористичних досліджень, виступаючи з програмно-естетичними студіями, особливо в галузі структуральних, формально-семіотичних досліджень. Неодноразово викладав за кордоном, особливо у США. Поп — член американських, австрійських та ін. академій і товариств, був головою Міжнародного етнологічного фольклористичного товариства (1971), нагороджений премією ім. Гердера.

¹¹ Як відбуваються коляди у гуцулів. Записав берега Петро Шекерик-Доників в с. Жаб'ю-Слупійці. — „Етнографічний збірник”, том 35. — Львів, 1914, стор. XV—XXXIV.

¹² Йон Константін Кіцімія (нар. 1908 р.) — викладач давньої румунської літератури (1944—1959), польської мови та літератури (1950—1973) Бухарестського університету, дослідник переважно румунського фольклору в порівняльному плані. Писав і на тему „Шевченко і польська література”.

¹³ Підтвердженням ідеї може бути праця про балади, сюжети в карпатському регіоні, правда, на жаль, з прогалинами та неточностями — покійного Адріана Фокі: Adrian Fochi. *Paralele folclorice: coordonatele culturii carpatice*. — „Minerva”: București, 1984.

¹⁴ Так, у виданій серії томів „Народні співанки” (1969), „Ой у саду-винограду” (1971), „Відгомони віків” (1974), „Оленський цвіт” (1978), „Доробок поколінь” (1982) зібраного мною в Румунії українського фольклору я не пішов за „модою” часу „літературизувати” (по суті, спотворювати) записи, а, подібно шановному ювілярові Миколі Мушинці, якому присвячується даний том, застосував фонетичну транскрипцію, правда, спрощену, дотримавшись, таким чином, у певній мірі принципів Гнатюка. За моїм зразком надрукували свої збірники: нині покійна Мирослава Шандро — „Ой кovala заулечка” (1974), „Співаночки мої любі” (1977), Олекса Бевка — „На високій полонині” (1979), „Червона ружа” (1981), „Нема правди без приповідки” (1984), Вергілій Ріцько — „Ой Дунаю, Дунаю” (1980), нині покійний Денис Онищук — „Народ скаже — як зав'яже” (1976). У покажчику мотивів колядок із збірника „Ой у саду-винограду” мої записи співставляю з Гнатюковими з відомих його томів. Матеріали Гнатюка лягли в основу моєї монографії „Народження символу” (1975), „Курсу українського фольклору” (1977) та „Антології—додатну” до нього (1974), надрук. в типографії Бухарестського університету.

ЩЕ РІВНЯЮТЬ НАНІ ТІНІ "ДУНАЮ, ДУНАЮ, НАНІ ВМІТІ, ТЕЧЕНІ"

Вивчаючи народні пісні, досліджуючи їхню структуру, звернувши увагу на народні пісні, українські фольклористи звернули увагу на давніший запорозький фольклор — народні пісні. Але не пісні на Закарпатті, а пісні в Україні. Це були "Літературні пісні" (Київ, 1967). У них "Дунаю, Дунаю, нані вміті, течені" вперше писав чеський етнограф Дунаївський у своїх "Музыкальные песни Украины II у свою публікацію "Українські народні пісні" (Київ, 1967). Після обнародування цієї пісні в журналі "Українська культура" родючею стезією її дослідження вважали, виключаючи ці ж дослідження багатьох вчених: Івана Рибачука, Дмитра Білинського, Івана Колесси, Івана Рибачука, Дмитра Білинського, Івана Колесси, Микола Мушинка організував міжнародну конференцію в Києві "Дунаю, Дунаю, течені течеші?" (Київ, 1987).

Фольклористами відомо, що пісня "Дунаю, Дунаю, течені течеші" (або Пряхівщині) та автентичність жанру — ступінь автентичності та мірою специфіку твору. І в цьому разі дослідники звернули увагу на атрибуцію пісні. Можливо, окрема її частина належить до народної пісні.

1) Г. І. Сінченко у своїй книжці "Жанрова специфіка української народної пісні" (Київ, 1987) відносить її до української лісені; такої ж думки є й Микола Білинський.

2) відомий дослідник української прози й поезії Карпат Петро Літур зараховує пісню "Дунаю, Дунаю, течені течеші" до "Балади"; вперше "Баладою про любовні переживання господаря Миколи Стефана III Великого" її назвав молдавський і румунський вчений В. Хандеу ще у 1873 році;

3) О. Зілинський, дослідники узагальнення пісню відносять її до історичної дійсності, про міру її історичності, а також

РЕБОШАПКА Іван (1938), літературознавець, етнограф, професор Бухарестського університету. Автор та упорядник багатьох праць з питань порівняльного літературознавства та фольклористики, зокрема, "Ой у сагу — винограду" (1971), "Віггомін віків" (1974), "Народження символу" (1975) та ін.

